

การเข้าถึงความรู้ของชุมชนด้วยกระบวนการสนทนาบทเรียนจากห้วยเขย่ง

โสฬส ศิริไสย์

มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม

lcssr@mahidol.ac.th

Abstract: Dialogue as a Tool for Approaching Community Tacit Knowledge: Lessons from Huay Khayeng (Solot Sirisai Mahidol University)

The article is to show how dialogue is applied for working with multi-stakeholders from different socio-cultural background in Huay Khayeng, for example, Karen, immigrants, exogenous, local elites and scientists. It is to understand how they identify their situation in the local area. The initial results show that differences in identification of the situation among multi-stakeholders are too obvious. People from different groups see themselves extremely different from each other. There is no coherence of thought among people in this locality. This article suggests that the dialogue process for thinking together must be developed to facilitate people from different backgrounds to come and share their meanings. By doing so, the level of consciousness can be lifted up and a new definition of the local situation consequently will emerge.

Key words: Huay Khayeng, multi-stakeholders

บทนำ

วิธีวิทยาการศึกษาชุมชนในอดีตนั้น ไม่ได้พยายามมุ่งเข้าถึงความรู้สึกของคน โดยมุ่งเป้าไปที่การตอบคำถามเชิงโครงสร้างประเภทชุมชนประกอบด้วยอะไรบ้าง มีประชากรเท่าไร ทำมาหากินอะไรเสียมากกว่า ด้วยเหตุนี้ การศึกษาชุมชนสมัยก่อนจึงเริ่มต้นด้วยการแช่แข็งให้ชุมชนหยุดนิ่งอยู่กับที่ (static) จากนั้นก็กำหนดรูปร่างของชุมชนเป็นองค์ประกอบ (body) ที่ประกอบด้วยชิ้นส่วนต่างๆ ที่ทำงานอย่างสัมพันธ์กันในนามของความเป็นสถาบันทางสังคม (social institution) แล้วทำการแยกแยะวิเคราะห์คุณลักษณะ (attribute analysis) ขององค์ประกอบที่ละส่วน เช่น สถาบันผู้นำ ศาสนา ระบบการผลิตและการกระจายทรัพยากร ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ฯลฯ บางครั้งนักวิจัยชุมชนไม่สนใจมองชุมชนทั้งระบบด้วยซ้ำ กลับไปสนใจสังเกตวิเคราะห์สถาบันทางสังคมกันเป็นส่วนๆ นัยว่าเพื่อให้สามารถเข้าถึงความรู้ที่ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ทั้งที่ควรตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ในขณะที่กำลังวิเคราะห์คุณลักษณะของสังคมแต่ละส่วนอย่างละเอียดถี่ถ้วนนั้น สภาพของชุมชนในโลกของความเป็นจริงก็เปลี่ยนแปลงตัวมันเองไปเรื่อยๆ เช่นกัน

การกำหนดรูปร่างปรากฏการณ์ในลักษณะหยุดนิ่งเป็นวิธีการที่มนุษย์จัดการกับโลกรอบข้าง เพราะเมื่อใด

ก็ตามที่มนุษย์แยกตัวออกมาเป็นผู้สังเกต ต้องใช้ประสาทสัมผัสเท่าที่มีอยู่ การสัมผัสปรากฏการณ์จึงทำได้เพียงบางแง่มุมเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ของสิ่งเดียวกัน แต่ถ้าใช้ตาสัมผัส ปรากฏการณ์จะแสดงตัวเป็นรูป แต่ถ้าใช้จมูกสัมผัส ปรากฏการณ์จะแสดงตัวเป็นกลิ่น ในทำนองเดียวกัน การเข้าไปสังเกตสถาบันทางสังคมที่ถูกแยกแยะไว้เป็นส่วนๆ ด้วยกรอบของวิธีวิทยาและเครื่องมือการศึกษาวิจัยที่แตกต่างกัน เช่น ใช้กรอบเศรษฐศาสตร์ศึกษาระบบการผลิตและการกระจายทรัพยากร ใช้กรอบทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาศึกษาบทบาทหน้าที่ของผู้นำ ใช้กรอบสิ่งแวดล้อมศึกษาฐานทรัพยากร ฯลฯ ก็ย่อมต้องลดความรู้ที่ออกมาตามคุณลักษณะของเครื่องมือที่ศึกษา เพราะกรอบเครื่องมือเหล่านั้น เป็นตัวกำหนดคุณสมบัติของความรู้ด้วยตัวเองอยู่แล้ว

แต่ที่เป็นวิกฤตปัญหาของการวิจัยแบบแยกส่วนก็คือ พอรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้วกลับไม่สามารถนำความรู้ที่แยกเหล่านั้นกลับคืนสู่บริบทแห่งความเป็นจริงได้ ความรู้จึงกระจัดกระจายอยู่เป็นส่วนๆ แปรกแยกจากความเป็นจริง และไม่มีพลังในการอธิบายความเป็นไปของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่ตลอดเวลา เพราะกว่าจะทำการวิจัยสร้างความรู้เสร็จ สถานการณ์ก็เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ข้อสังเกตที่ว่า นักวิจัยสร้าง

ความรู้ไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น เป็นเรื่องจริง สาเหตุเพราะนักวิจัยชอบแข่งแข่งให้สังคมหยุดนิ่งก่อนลงมือศึกษาวิจัย

กระบวนการเข้าถึงความรู้ฝังลึก (tacit knowledge)

นักวิจัยต่างพากันตระหนักในข้อเท็จจริงเรื่องนี้ อยู่ไม่น้อย เห็นได้จากการที่มีการพัฒนาวิธีวิทยาทางด้านการศึกษาวิจัยชุมชนอยู่ตลอดเวลา Chagnon (1992) นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมที่มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับชนพื้นเมืองทวีปอเมริกาใต้ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง วิธีการเข้าถึงความรู้แบบถึงลูกถึงคนด้วยวิธีวิทยา “การสังเกตแบบมีส่วนร่วม” (participant observation) ของเขาถูกกล่าวขวัญอย่างแพร่หลาย Chagnon ได้เล่าถึงประสบการณ์ตอนที่เขาเข้าไปขอคำแนะนำกับอาจารย์ใหญ่เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือการวิจัยเพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอินเดียนแดงเผ่ายานามาโม ลุ่มน้ำอเมซอน แห่งทวีปอเมริกาใต้อันไกลโพ้น แล้วได้คำตอบมาประโยคเดียวว่า ให้ไปเตรียมดินสอกับสมุดบันทึก ขยายความประโยคดังกล่าวได้ว่า การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนนั้นผู้วิจัยต้องเอาตัวเองเข้าไปสัมผัสอย่างใกล้ชิดจดบันทึกสิ่งที่เห็นและเข้าใจ เพราะการศึกษาวิจัยเพื่อเข้าถึงความรู้ว่าด้วยความเป็นมนุษย์ของคนอื่นนั้น คงไม่มีเครื่องมือชนิดใดที่ใช้ได้ดีเท่ากับการนำความเป็นมนุษย์ของผู้วิจัยเองเป็นเครื่องมือเข้าไปสัมผัส

ประสบการณ์ของ Chagnon บอกให้รู้ว่า วิธีวิทยาในการศึกษาชุมชนมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา จนถึงปัจจุบันเริ่มมีการใช้กระบวนการสนทนา (dialogue) เป็นเครื่องมือ Garfingel (1967) อธิบายฐานคิดในเรื่องนี้ว่า ความรู้ที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการกับโลกรอบข้างในชีวิตประจำวันนั้นเป็นสิ่งที่มียู่ในตัวมนุษย์ นั่นคือ ตัวรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ (sense making practice) ไม่ใช่องค์ความรู้จากตำราหรือจากผู้เชี่ยวชาญสาขาใดสาขาหนึ่งโดยเฉพาะ ความรู้เหล่านี้ล้วนถูกสร้างขึ้นจากการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในชีวิตประจำวันทั้งสิ้น ส่วนบรรทัดฐานการตัดสินใจความรู้ประเภทนี้ Garfingel อธิบายว่า ไม่ใช่เรื่องของความผิดหรือถูกตามกรอบอ้างอิงของสังคมอื่น แต่เป็นเรื่องของการใช้ได้ หรือ ใช้ไม่ได้ภายในบริบทของวัฒนธรรมหนึ่งๆ โดยที่กระบวนการและผลของการใช้จะถูกประเมินและปรับเปลี่ยนแก้ไขอยู่ตลอดเวลาด้วย

กระบวนการทางสัมฤทธิ์นิยม (pragmatism) คือ หากยังใช้ได้คือคุณก็ทำสิ่งนั้นต่อไปเรื่อยๆ ถ้าใช้ไม่ได้ก็ต้องปรับเปลี่ยนหรือทิ้งไป ความรู้ที่ใช้ในชีวิตประจำวันจึงเป็นความรู้ที่มีชีวิต ถูกสร้างขึ้นและนำไปใช้ในบริบทของสถานการณ์หนึ่ง เมื่อบริบทของสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป ความรู้ประเภทนี้ก็ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อทดแทนกันเองตลอดเวลา

ข้อสำคัญที่สุด องค์ความรู้เหล่านี้ฝังลึกอยู่กับประสบการณ์และตัวตนของบุคคล (tacit knowledge) ไม่มีการจัดระเบียบตัวเองเป็นเหตุเป็นผลหรือเป็นหมวดหมู่ และจะเปิดเผยตนเองออกมาก็ต่อเมื่อมีการใช้เครื่องมือที่เหมาะสมกันขุดขึ้นมา Bohm (1988) อธิบายว่า กระบวนการสนทนาแบบ dialogue คือเครื่องมือที่ช่วยให้คนเข้าถึงความรู้ประเภทนี้ได้ dialogue เป็นกระบวนการค้นหาโดยไม่ใช้เครื่องมือซึ่งตวงวัดใดๆ เลย โดย Bohm เสนอให้ใช้วิธีนั่งลงแล้วก็ฟังกันอย่างลึกซึ้ง เพื่อให้ความรู้ฝังลึกของแต่ละคนออกมาสัมผัสกัน ปลดปล่อยให้ความรู้ลึกไหลซึมเข้าหากันจนเกิดความรู้ใหม่ซึ่งอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบางอย่างได้

บทเรียนจากห้วยเขย่ง

เป็นที่ทราบกันดีว่า คนห้วยเขย่งมีพื้นฐานที่มาอันแตกต่างหลากหลาย มีทั้งคนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง คนพลัดถิ่นหนีภัยสงครามจากประเทศเพื่อนบ้าน ชาวบ้านที่ถูกเคลื่อนย้ายจากพื้นที่น้ำท่วมเขื่อนเขาแหลม รวมทั้งผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจากกรุงเทพและเมือง ฯลฯ คณะของผู้วิจัยเป็นนักวิจัยชุมชนที่เข้าไปทำงานในปี พ.ศ.2543 ถึง พ.ศ. 2545 แม้จะเป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ แต่ก็มียุทธวิธีการทำงานและชุดความรู้บางอย่างที่ได้จากกระบวนการสนทนาเกิดขึ้น จึงอยากนำมาเผยแพร่และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคณะอื่นๆ ดังนี้

ความสำคัญของ Gate Keeper

Gate Keeper (GK) หมายถึง บุคคลที่ถูกส่งออกมารับมือกับคนภายนอกผู้ต้องการเข้าไปเกี่ยวข้องกับใคร่อย่างใดอย่างหนึ่งกับคนในชุมชน เช่น นักวิจัย นักพัฒนา GK มักเป็นผู้นำทั้งอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กรรมการหมู่บ้าน และอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือแต่ไม่มีตำแหน่งทางการปกครองใดๆ ในชุมชน การปรากฏตัวของนักวิจัยและนักพัฒนาจากภายนอกจะถูก GK ตรวจสอบอย่างละเอียดด้วยคำถามแถมมุ่มต่างๆ และนำ

สิ่งที่ตนเข้าใจบอกต่อไปยังคนในหมู่บ้าน ดังนั้น การเปิดเผยตัวเองให้ GK เข้าใจตั้งแต่ต้นว่าเราเป็นใคร มาเพื่อทำอะไรที่นี้ จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะหากมีความคลุมเครือ GK จะตีความการปรากฏตัวของเรามาตามความเข้าใจของตนเอง และอาจถ่ายทอดความเข้าใจผิดๆ นั้นไปยังคนในหมู่บ้านอันจะส่งผลต่อความร่วมมือในภายหลัง

การทำงานกับ GK นักวิจัยด้านชุมชนต้องทำตัวให้แตกต่างจากนักพัฒนาหรือข้าราชการจากหน่วยงานอื่นๆ ด้วยการไม่ทำตัวเป็นชาลันแก้ว วางสถานะตนเองเป็นผู้ฟังมากกว่าผู้พูด เป็นผู้เรียนจากชาวบ้านมากกว่าเป็นผู้ให้ความรู้ และจะต้องอดทนต่อคำถามประเภท “มีงบประมาณมาเท่าไร นำอะไรมาแจกบ้าง” หากสามารถยืดหยุ่นได้ จะได้รับการยอมรับจาก GK รวมทั้งชาวบ้านที่สังเกตการณ์อยู่รอบข้าง

การปฏิสัมพันธ์ในสถานการณ์ face-to-face

การปฏิสัมพันธ์ในสถานการณ์แบบ face-to-face เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ในการทำงานร่วมกับชุมชนด้วยกระบวนการสนทนา และสิ่งที่ไม่ควรลืมคือ วิธีการปรากฏตัวของเราจะเป็นตัวกำหนดวิธีการที่ชาวบ้านเลือกอัตลักษณ์ที่จะมาปฏิสัมพันธ์กับเราด้วย (Goffman, 1967) ตัวอย่างเช่น ถ้าปรากฏตัวแบบนักพัฒนา อัตลักษณ์ที่ชาวบ้านจะเลือกมารับมือหรือปฏิสัมพันธ์ด้วยก็คือ อัตลักษณ์ของการเป็นผู้รับ (recipient) ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูปของการเชื่อฟังแบบพลอยพยัก พูดอะไรก็เห็นด้วยไปหมด แต่ผู้ที่ปรากฏตัวแบบนี้ฟังระลึกไว้ด้วยว่า ยังมีประโยคที่ไม่ได้พูดออกมาให้ได้ยินคือ “คุณทำสิ หางบประมาณมาแล้วเราจะเป็นลูกมือให้” ซึ่งหากทำไม่ได้อย่างที่พูด คนที่ไปปรากฏตัวแบบนักพัฒนา ก็อาจเสียคน

นอกจากนี้ นักวิจัยจะต้องเลือกวิธีปฏิสัมพันธ์กับคนในสถานการณ์แบบ face-to-face ด้วยการเคารพในความเท่าเทียม ไม่วางตนเป็นผู้รู้ทุกอย่าง หรือแกล้งทำเป็นไม่รู้อะไรเลยจนชาวบ้านเกิดความระแวงสงสัยในความจริงใจ แต่อย่างไรก็ตาม การอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้อาวุโสกว่ายังเป็นวิธีปฏิบัติที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปรวมทั้งสังคมชาวบ้าน

ผู้วิจัยเคยสังเกตเห็นว่า นักวิจัยชุมชนมือใหม่หลายคนเตรียมรายการคำถามไปยาวเหยียด แต่

ใช้เวลาสัมภาษณ์เพียงไม่กี่นาที คำถามที่เตรียมไปก็หมดลง และเมื่อเปลี่ยนไปถามคนอื่นก็ได้รับคำตอบเหมือนๆ กัน จึงทำให้หมดคำถามที่จะถามทั้งที่ยังไม่ได้ข้อมูลที่ต้องการอย่างครบถ้วน บทเรียนจากการแก้ปัญหาแบบนี้คือ นักวิจัยต้องฝึกฝนตนเองให้รู้จักฟังอย่างอดทน กล่าวคือ แม้สิ่งที่ชาวบ้านพูดจะไม่ตรงกับสิ่งที่อยากได้ ก็ควรต้องฟังไว้ก่อนเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดี ไม่พยายามเคี่ยวเข็ญให้ชาวบ้านตอบเฉพาะคำถามที่ตนต้องการ และหากอดทนฟังได้ ข้อมูลที่ต้องการย่อมจะแสดงออกมาเป็นระยะๆ

การฟังอย่างอดทน หรือบางครั้งเรียกว่า การฟังอย่างลึกซึ้ง เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งของการสนทนาแบบ dialogue ผู้ที่ถูกฝึกมาอย่างดีจะสามารถฟังอย่างรู้เท่าทันอคติหรือคำตัดสินของตนเอง และสามารถจัดระเบียบข้อมูลที่พรั่งพรูออกมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่เดียวกัน ก็สามารถพัฒนาสัมพันธภาพกับชาวบ้านซึ่งเป็นแหล่งข้อมูล เพื่อที่จะเข้าใจความรู้สึกของชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง

การเข้าถึงความรู้ฝังลึกด้วยกระบวนการสนทนาแบบ dialogue

การสนทนาแบบ dialogue คือการพูดคุยแบบไม่มีวาระ ไม่มีการโต้แย้ง หรือการตัดสินผิดถูก บรรยายการพูดคุยแบบนี้ปรากฏอยู่ในวิถีปกติของชาวบ้านทั่วไปในสังคมชนบท คนภาคอีสานเรียกการพูดคุยแบบนี้ว่า “นั่งโสเหล่กัน” ทางภาคใต้เรียกว่า “นั่งเหล่กัน” ทางภาคเหนือเรียกว่า “นั่งอู้กัน” และภาคกลางเรียกว่า “จับเข่าคุยกัน” เป็นการพูดคุยที่ปราศจากการเตรียมวาระ หรือการลงประชามติตัดสิน ใครมีเรื่องอะไรก็สามารถนำมาบอกเล่ากันในวงสนทนาได้ ทุกคนรับฟังโดยไม่มี การตัดสินผิดถูก แต่หลังจากยุติการสนทนาไปแล้ว แต่ละคนจะรู้ว่าตนเองต้องทำหรือไม่ทำอะไรบ้าง วงสนทนาแบบชาวบ้านเป็นอิสรภาพที่ทุกคนสามารถสัมผัสได้

แต่โดยทั่วไป นักวิจัยหรือนักพัฒนามักจะไปเปลี่ยนแปลงวิถีสนทนาเหล่านี้โดยไม่ได้ตั้งใจ คือไปจัดระเบียบควบคุมรูปแบบการพูดคุยจนชาวบ้านรู้สึกอึดอัด เช่น ให้คนหันหน้าไปทางเวที คนที่ยืนถือไมโครโฟนเป็นผู้ผูกขาดการพูด แรกๆ ชาวบ้านจะฟังเพื่อรักษามารยาท หรือไม่ก็หนึ่งหนึ่งๆ เพื่อรอรับของแจก หลังการพูดจบลง เวทีการพูดคุยในลักษณะดังกล่าวทำ

ให้เกิดการไหลของข้อมูลข่าวสารไปในทิศทางเดียว คือ จากผู้รู้ (นักวิจัย นักพัฒนา) ไปยังผู้ไม่รู้ (ชาวบ้าน) แต่เป็นการไหลเหมือนน้ำจากลำธารไหลลงทะเล

Bohm (1988) ได้เสนอวิธีการพูดคุยแบบใหม่ซึ่งเขาเรียกว่า dialogue ซึ่งหมายถึงการไหลเวียนของความหมายและการดำรงอยู่ (the flow of meaning) โดยให้คนกลุ่มเล็กๆ ประมาณไม่เกิน 40 คนนั่งล้อมวง ใครอยากพูดอะไรก็สามารถพูดได้อย่างอิสระ ให้คนที่เหลือตั้งใจฟังโดยไม่มีการตัดสินโต้แย้งใดๆ ทุกคนในวงสนทนาต้องเป็นอิสระปลอดจากการครอบงำ และมีความรู้สึกผ่อนคลาย Bohm อธิบายว่า การพูดคุยเช่นนี้แม้ไม่เกิดผลในระยะสั้น แต่ก็ทำให้คนรู้สึกเป็นมิตร และพร้อมที่จะร่วมมือกันค้นหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาวิกฤตทางปัญญาที่กำลังตีบตัน

คณะผู้วิจัยได้นำวิธีการดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ที่ตำบลห้วยเขย่ง โดยใช้ศาลาวัด ชานเรือน ใต้ร่มไม้ และเรือกสวนไร่นาเป็นสถานที่ สนทนากับทุกคนที่พบ และนำสิ่งที่ได้ยินได้ฟังทั้งหมดมาประมวลเพื่อตอบคำถามว่า คนแต่ละกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ในตำบลห้วยเขย่ง รวมทั้งคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องเช่น นักวิจัยและนักพัฒนาจากภายนอก มีคำอธิบายหรือนิยามสถานการณ์ของตนเองอย่างไรบ้าง แต่ก่อนที่จะอ่านผลการประมวลต่อไปนี้ ผู้อ่านควรต้องเข้าใจเสียก่อนว่า นี่เป็น “คำอธิบายของคำอธิบาย” กล่าวคือเป็นคำอธิบายของนักวิจัยที่น่าอัศจรรย์ของตัวเอง (subjectivity) ไปสัมผัสความรู้สึกเหล่านี้มา คำอธิบายเหล่านี้จึงไม่ใช่เรื่องของความผิดหรือถูก แต่เป็นไปตามความเข้าใจของคนอธิบาย ดังนี้

ชาวกะเหรี่ยง (indigenous) นิยามสถานการณ์ของตนเองว่า ห้วยเขย่ง เป็นสถานที่ทำมาหากินที่ตนไม่ได้เลือก ไม่มีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงชีพ การทำมาหากินเต็มไปด้วยความยากลำบาก เสี่ยงต่อความล้มเหลว ต้องลงทุนสูงแต่ได้รับผลตอบแทนต่ำ

ในขณะเดียวกัน คนพลัดถิ่น (immigrant) ซึ่งประกอบด้วยคนพม่า คนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งอพยพหนีภัยสงครามจากประเทศเพื่อนบ้านกลับนิยามสถานการณ์ของตนเองว่า ห้วยเขย่ง เป็นดินแดนแห่งความสงบสุขและปลอดภัย ซึ่งหมายความว่า หากข้าม

พรมแดนมาได้ก็สามารถนอนหลับตลอดทั้งคืนโดยไม่ต้องกังวลว่าใครจะมาทำทารุณกรรมฆ่าข่มขืน แต่ถึงแม้จะเป็นดินแดนที่สงบสุขและปลอดภัย คนพลัดถิ่นก็ยังรู้สึกขาดความมั่นคงในชีวิต เพราะความไม่มีสิทธิ หรือมีอำนาจใดๆ การใช้ชีวิตในแผ่นดินไทยจึงอยู่เหมือนคนไร้ตัวตน วิถีทางเดียวที่จะทำให้ตนเองและครอบครัวมีความสุขคือ การเก็บรวบรวมเงินสดและซื้อทองคำไว้ในมือ เพราะถ้าหากเมื่อใดที่ต้องอพยพเคลื่อนย้าย ก็สามารถนำทรัพย์สินสมบัติเหล่านี้ติดตัวไปได้ ด้วยเหตุนี้คนพลัดถิ่นจึงไม่มีความสนใจที่จะเข้าครอบครองที่ดินและทรัพยากร

นักลงทุนจากในเมือง (exogenous) คนกลุ่มนี้หมายถึง นักลงทุน หรือคนสูงอายุที่เกษียณตนเองจากงานประจำในเมืองและแสวงหาสถานที่พักผ่อนในบั้นปลายชีวิต บางคนเข้ามาซื้อหรือจบบองที่ดินแปลงใหญ่เพื่อทำการเกษตรแบบอุตสาหกรรม เช่น ยางพารา ส้มเขียวหวาน หรือปลูกบ้านหลังเล็กๆ รวมกับคนในหมู่บ้านและเดินทางไปมาระหว่างตัวเมืองกับห้วยเขย่ง กลุ่มนักแสวงโชคนิยามสถานการณ์ว่า ห้วยเขย่ง เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และพื้นที่ลงทุนประกอบการด้านธุรกิจการเกษตรขั้นดี เพราะมีแรงงานและที่ดินราคาถูก และเป็นพื้นที่ขายขอบออำนาจรัฐที่ยังสามารถทำอะไรได้อีกมากมาย

กลุ่มปัญญาชนท้องถิ่น (local elite) คนกลุ่มนี้หมายถึง ข้าราชการที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ รวมทั้งผู้นำองค์กรท้องถิ่น คนกลุ่มนี้นิยามสถานการณ์ว่า ห้วยเขย่งเป็นพื้นที่ชายแดนที่มีความล่อแหลมต่อความมั่นคง เนื่องจากเป็นทางผ่านของสินค้าชายแดนที่เสี่ยงต่อกฎหมาย

กลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มนักวิจัย (scientist) ซึ่งเข้าไปห้วยเขย่งด้วยคำนิยามสถานการณ์แบบนักวิจัยคือ ห้วยเขย่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาวิจัย เพื่อนำทรัพยากรไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

กระบวนการนิยามสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนตัวตนและจุดยืนในห้วยเขย่งของคนแต่ละกลุ่มได้อย่างค่อนข้างชัดเจนในทัศนะของคนทำวิจัยชุมชน ตัวตนและจุดยืนดังกล่าวจะเข้าไปกำกับวิธีการจัดความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบข้าง และวิธีการจัด

ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบข้างก็จะไปกำกับวิธีการดำรงชีวิตของคนแต่ละกลุ่มอีกทีหนึ่ง ขยายความก็คือ

เมื่อคนกะเหรี่ยงนิยมสถานการณ์ของตนเองที่ห้วยเขย่งเป็นสถานที่ทำมาหากินที่ตนไม่ได้เลือก ไม่มีพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงชีพการทำมาหากินเต็มไปด้วยความเสี่ยงต่อความล้มเหลวและความอดอยาก ต้องลงทุนสูงแต่ให้ผลตอบแทนต่ำคนกะเหรี่ยงจึงขายที่ดินที่ได้รับการจัดสรรจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตทิ้ง แล้วไปจับจองที่ดินแห่งใหม่ที่เหมาะสมกับตนเอง หรือผันตัวไปเป็นลูกจ้างภายใต้การอุปถัมภ์จ้างงานของนักแสวงโชคจากในเมือง เหลือไว้เฉพาะพื้นที่ปลูกบ้านในหมู่บ้าน คนรุ่นใหม่ที่เคยโตขึ้นมาที่ถูกลูกจ้างไปทำงานรับจ้างในเมือง ส่วนคนพลัดถิ่นที่ไร้ตัวตนก็ตั้งหน้าตั้งตาทำงาน เก็บของป่ามาขายหรือไม่ก็รับจ้างถางป่าโดยไม่สนใจผิดถูก ส่วนนักแสวงโชคในเมืองนั้นก็ถึงแต่กำไรขาดทุนเป็นหลัก ฐานะทางการเงินอันมั่งคั่งของนักแสวงโชคบางรายได้กลายเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้าน ซึ่งนอกจากจะต้องตอบแทนด้วยดอกเบี๋ยที่สูงกว่าธนาคารแล้ว ยังอาจต้องตอบแทนด้วยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งอีกด้วย ส่วนกลุ่มปัญญาชนท้องถิ่นที่มองเรื่องความมั่นคง ก็มุ่งใช้อำนาจตามกฎหมายเข้าควบคุมดูแลเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือ นักวิจัยก็มุ่งทำวิจัยเพื่อสร้างความรู้

ข้อค้นพบจากกระบวนการสนทนา มีสิ่งแรกที่สามารถสังเกตเห็นได้คือ คนแต่ละกลุ่มนิยมสถานการณ์เกี่ยวกับห้วยเขย่งไปคนละทางแบบสุดโต่ง โดยไม่มีสัญญาณข้อความใดๆ ที่บ่งบอกการเกิดความหมายร่วมกัน (shared meaning) และการเกิดจิตสำนึกร่วม (collective consciousness) ของคนในชุมชน ข้อค้นพบดังกล่าวอาจเป็นเรื่องปกติ แต่เมื่อใดก็ตามที่ต้องการนำคนเหล่านี้มาเกี่ยวข้องกัน เพื่อทำงานร่วมกันในนามของกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น ความสำเร็จอาจเกิดขึ้นได้ยาก เพราะคนแต่ละกลุ่มต่างมีเป้าหมายในชีวิตที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

เนื่องจากผู้เขียนเห็นคุณค่าของการทำงานด้วยกระบวนการสนทนาแบบ dialogue มาตั้งแต่ต้น จึงมีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นทางออกสำหรับชุมชนที่มีเป้าหมายในชีวิตที่แตกต่างกันในลักษณะนี้ ด้วยการสนับสนุนให้สร้างเงื่อนไขและกระบวนการที่เหมาะสมเพื่อให้ตัวแทนของคนแต่ละกลุ่มพบปะแลกเปลี่ยนความรู้สึกร่วมกันเป็นประจำ ภายใต้กระบวนการสนทนาแบบ dialogue ถึงแม้กระบวนการแบบนี้จะไม่ส่งผลในทันทีทันใด แต่หากกระทำอย่างต่อเนื่องภายในระยะเวลาไม่เกิน 1 ปี อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการนิยมสถานการณ์ของแต่ละกลุ่ม ด้วยการยกระดับสู่ค่านิยมใหม่ อันเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงของระบบความหมายและการดำรงอยู่ จนกระทั่งสามารถคิดแบบหลุดกรอบอ้างอิงของแต่ละกลุ่มได้

กิตติกรรมประกาศ

ผลงานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย ซึ่งร่วมจัดตั้งโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ และบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) รหัสโครงการ BRT R_444001

เอกสารอ้างอิง

- Bohm, D. 1988. On Dialogue. edited by Lee Nichol. Routledge Press, London.
- Chagnon, N. 1992. Yanamamo Case Study in Cultural Anthropology Series. Hartcourt Brace Jovanovich Publishers. Fort Worth.
- Garfingel, H. 1967. Studies in Ethnomethodology. Polity Press, Cambridge.
- Goffman, E. 1967. Interactional Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. Penguin Book, London.